

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Moio, Olli-Pekka

Title: Marxin vieraantumisen käsite

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © 2021 Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Moio, O.-P. (2021). Marxin vieraantumisen käsite. In J. Heiskanen, & M. Salo (Eds.), Karl Marx - maailman muuttaminen (pp. 46-51). Jyväskylän yliopisto. Sophi, 147.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8942-2>

Marxin vieraantumisen käsite

Olli-Pekka Moisio

Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844 sisältävät systemaattisimman kokonaisuuden siitä, mitä Marx kirjoitti vieraantumisen (*Entfremdung*) käsitteestä¹. *Entfremdung* tarkoittaa sekä *vieraantumista* että *vieraannuttamista*. Kuten edempänä kirjassamme todetaan ”vieraantuminen” näyttäisi psykologisoivan rakenteellisia asioita, joita Marx tarkasteli yhteiskunnallisina ristiriitoina, konflikteina ja kamppailuina, ja joita kuvaa paremmin ”vieraannuttaminen”. Toisaalta Marx käsitteli vahvasti subjektin kokemuksesta tai itseohjautuvasta toiminnasta kumpuavia asioita, ja näiden ilmaisemiseksi perinteinen vieraantumisen käsite on oivallinen.

Marxin käsityksiin vaikuttivat erityisesti G.W.F. Hegelin, Adam Smithin, Ludwig Feuerbachin ja Max Stirnerin vieraantumista koskevat huomiot. Vieraantumiskäsitteen historia on kuitenkin pitkä ja laaja. Rooman laissa käsitettä käytettiin tarkoittamaan henkilön omaisuuden siirtoa toisen henkilön omaisuudeksi.² Teologiassa vieraantumisella viitattiin Jumalasta loitontumiseen ja oikeasta opista eriytymiseen.³ Filosofiasa käsitettä on käytetty kuvaamaan vieraantumista itseystä ja mielestä, ominaisuudesta tai tunteista, totuudesta, poliittisesta tai yhteiskunnallisesta vallasta⁴.

1 Ks. Moisio 2011; 2012.

2 Buckland 1921, 228.

3 Ladner 1983, 969.

4 Evans 1978; Faris 1934; Russell 1991; Sommer & Hall 1958.

Smithin *Kansojen varallisuus* (*Wealth of Nations*, 1776) –teoksessaan esille nostamat ajatukset vaikuttivat voimakkaasti Marxin ajatuksiin. Mielenkiintoisella tavalla Smithin kanssa vastakkainen näkemys vieraantumisenesta on Jean-Jacques Rousseaulle. Hänelle ”jalot villit”, kaupunkilaisuuden ja modernisoitumisen saastuttamattomat vielä vieraantumattomat yksilöt, voivat liittyä toistensa kanssa yhteen ja muodostaa sosiaalisen kokonaisuuden. Smithille taasen kultivoitumattomat henkilöt ovat vieraantuneita, koska he eivät kykene nauttimaan yhteisönsä tuottamasta mielihyvästä eivätkä arvostamaan urbaanin kulttuurin hedelmiä. Smith tunnisti, että vieraantuminen vaani teollisuustyöntekijöitä, jotka suorittaessaan työjaon seurauksena yksikertaisia toisteisia tehtäviään eristäytyivät vertaisistaan, vieraantuivat ihmisyydestään ja muuttuivat voimattomiksi neuvottelemaan sopimuksia.

Toisin kuin Marx, Smith ei kuitenkaan ajatellut, että työläisten vieraantuminen olisi luonteeltaan kokemusta voimattomuudesta tai eristyneisyydestä. Smith ajatteli, että kyseessä oli ennemminkin itsevieraantuminen. Tämä on nähtävissä Smithin niin sanotusta vieraantumiskappaleesta *Kansakuntien varallisuus* -teoksessa. Tuossa laajahkossa tekstikappaleessa Smith havaitsee, ettei vieraantuminen rajoittunut ainoastaan joihinkin teollisuuslaitoksissa työskenteleviin työläisiin vaan se rapautti väistämättä valtaosaa kansakunnasta.⁵

Hegelin filosofiassa on kaksi erillään olevaa mutta toisiinsa suhteessa olevia asioita ilmaisevaa käsitettä: ulkoistaminen (*Entäusserung*) ja vieraantuminen (*Entfremdung*). Vaikka Hegel näki vieraantumisen myös negatiivisia ulottuvuuksia, hänen mukaansa ulkoistamisella oli positiivisia ulottuvuuksia, koska yksilöiden ulkoistaman tietoisuuden kautta henki pystyi rakentamaan jaetun kulttuurin siveellisenä yhteiskuntana. Ulkoistaminen on prosessi, jonka kautta absoluuttinen henki saattaa maailman olevaksi. Tässä prosessissa absoluuttinen henki pyrkii täydelliseen itsensä todellistamiseen. Vieraantuminen taas on siinä, miten suurin osa ihmisistä tuntee rajoitetun olemassaolonsa. Ilman vieraantumista absoluuttisen hengen itserealisaation dialektinen prosessi ei tapahtuisi. Ulkoistaminen ja vieraantuminen sekoitetaan toisiinsa ja ilmaistaan usein vieraantumisen käsitteenä. Tämä sekaannus on johtanut väärintulkintoihin sekä Hegelin että Marxin tuntijoiden parissa. Nämä kaksi käsi-

5 Smith 2007 [1776], 506.

tettä tulee kuitenkin pitää tiukasti erillään toisistaan, sillä voi olla olemassa ulkoistamista ilman vieraantumista. Sekä Hegelille että Marxille ulkoistaminen on välttämätöntä ihmisenä olemiselle, kun taas vieraantuminen ei ole. Marx tulkitsee, että kaikkia aikaisempia yhteiskuntia on nimittänyt tietynasteinen vieraantuminen, joka selittää osin esimerkiksi uskontojen olemassaolon. Marxille tämä tilanne on kuitenkin kontingentti eikä siis missään mielessä looginen tai metafyyminen välttämättömyys.

Erytyisesti Feuerbach ja Stirner on syytä nostaa tässä esille ja hieman tarkempaan tarkasteluun. Marxin ajatus, joka nousee esille ensimmäisiä kertoja juuri *Pariisin käsikirjoituksissa*, ihmisen luonnollistamisesta ja luonnon inhimillistamisestä, voidaan nähdä seurauksena juuri Feuerbachin *Das Wesen des Christentums* -teoksen lukemisesta. Toisaalta Stirnerin Feuerbach-kritiikki vei pidemmälle tämän ajatuksen esittäessään, että Feuerbachin ihmisyyden käsite on sekin lopulta vieraantunut käsite yksilölle. Stirnerin esittämä kritiikki siirsi Marxia kohti hänen *Pääomassa* kulminoituvaa ohjelmaansa.

Ludwig Feuerbach (1804–1872) julkaisi teoksen *Das Wesen des Christentums (Kristinuskon olemus)* vuonna 1841. Teos sai osakseen kritiikkiä niin teologeilta kuin filosofeilta, mutta innoissaan sen ottivat vastaan niin sanotut vasemmistohegeliläiset, joukoissaan muun muassa Marx ja Friedrich Engels. Vasemmistohegeliläiset pitivät teosta nerokkaana luutuneen ja steriiliksi muuttuneen spekulatiivisen ja kristillisen filosofian kritiikkinä. Engels kiteytti vuonna 1886 teoksessaan *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie (Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu)* tämän innostuksen alkumainingit kirjoittaen, että ”on pitänyt omakohtaisesti kokea tämän kirjan vapauttava vaikutus voidakseen sen käsittää. Innostus oli yleinen: olimme kaikki muuttuneet hetkessä feuerbachilaisiksi”¹. Myös Marx kirjoitti innoissaan vuonna 1842 tekstissään *Luther als Schiedsrichter zwischen Strauss und Feuerbach (Luther välimiehenä Straussin ja Feuerbachin välillä)*, että ”ei ole olemassa muuta tietä totuuteen ja vapauteen kuin tulisen joen [Feuerbach] läpi. Feuerbach on nykyisyyden kiirastuli”². *Pyhässä perheessä* Marx ja Engels ylistivät Feuerbachia siitä, että tämä oli ensimmäinen, joka vei loppuun uskontokritiikin ylittäessään ”vanhan henkisyyden ja materia-

1 Engels 1886, 406

2 Marx 1842, 27.

lismien vastakkaisuuden”. Myöhemmin Marx ja Engels hylkäävät Feuerbachin hänen käsitystapansa ohuuden vuoksi. Feuerbachin filosofia oli edelleen kontemplatiivista eikä tämän vuoksi tarjonnut ohjenuoraa toiminnalle. Feuerbach täydellisti uskonnon kritisoidessaan sitä. Lähtiesään liikkeelle uskonnosta ihmisen itsevieraantumisenä hän päätyy ainoastaan jakamaan maailman uskonnolliseksi ja sekulaariksi. Feuerbachin suorittama uskonnon kääntäminen antropologiaksi ei ole Marxille riittävän juuriin menevää.

Siitäkin huolimatta, että Marx hyväksyi osittain Feuerbachin perustavan oivalluksen uskonnon olemuksesta valheellisena inhimillisen täytymyksen muotona, vei hän sen huomattavasti pidemmälle etsimällä uskonnon juuria, ei ainoastaan ihmisluonnosta, vaan myös sen tuottavasta yhteiskunnasta. Feuerbach näki, että ihmiset luovat kuvitteellisen maailman, johon he projisoivat kaiken sen, minkä todellinen maailma heiltä kieltää. Miksi sitten ihmiset luovat tämän valheellisen maailman, josta he hakevat tyydytystä? Marxin vastaus on: koska yhteiskunta on rakentunut siten, etteivät ihmiset voi olla sitä mitä he todella ovat – kysymys onkin näin itseaiheutetusta vankilasta, vieraantumisesta.

Stirnerin esittämän Feuerbach-kritiikin voidaan perustellusti esittää vaikuttaneen tähän loitontumiseen Feuerbachin vieraantumista koskevasta filosofiasta. *Saksalainen ideologia*, joka ei nykyisen käsityksen mukaan ole läheskään valmis teos vaan käsikirjoitusten kooste, sisälsi miltei kolmasosanaan laajan Stirner-kritiikin otsikolla ”Pyhä Max”. Engels käsittelee Marxin kuoleman jälkeen Strinerin roolia mainitussa esseessään klassisen saksalaisen filosofian lopusta. Engelsin teksti pyrkii minimoimaan *Saksalaisen ideologian* roolin ja näin ollen Stirnerin merkityksen Marxin omien käsitystapojen muotoutumisessa. Engels muun muassa väittää Darwinin vaikuttaneen merkittävästi dialektisen materialismin syntymiseen, vaikka Marx oli enemmän hegeliläinen kuin Engels koskaan halusi tunnustaa. Engels kyllä nostaa esille siirtymän Feuerbachin lajinolemuksesta Marxin yhteiskunnalliseen olemukseen ja tunnistaa siinä siirtymän vanhasta materialismista sen uuteen, dialektiseen muotoon. Engels ei kuitenkaan mainitse sanallakaan sitä, että Strinerin *Der Einzige und sein Eigentum* (Ainoa ja hänen omaisuutensa) -teoksen lukemisen vuonna 1844 voidaan sanoa vaikuttaneen ratkaisevasti Marxin dialektisen vieraantumisteorian muotoutumiseen.

Sekä *Der Einzige und sein Eigentum* että *Das Wesen des Christentums* -teokset ovat molemmat kiinnostuneita ihmisen vieraantumista omasta olemisestaan nimenomaan autonomian näkökulmasta tarkasteltuna. Stirnerin kritiikki Feuerbachin teosta kohtaan on juurikin siinä, ettei Feuerbach pääse eroon ihmistä alistavasta hengestä. Marx hyötyi Stirnerin esittämästä Feuerbach-kritiikistä ainakin kolmessa mielessä: (i) Se auttoi Marxia pääsemään eroon feuerbachilaisesta filosofiasta, (ii) se auttoi Marxia arvioimaan kriittisesti ihmisluonnon käsitteen roolia yhteiskunnallisessa kritiikissä ja (iii) pohtimaan kysymystä siitä, kuinka pitkälle kommunismin tulisi olla jossakin mielessä yksilöllistä.

Vuoden 1844 käsikirjoitusten jaksossa ”Vieraannutettu työ” Marx kuvaa yleisellä tasolla vieraantumisen tarkoittavan ihmisen vieraantumista lajinolemuksestaan (*Gattungswesen*), siten kuin se ilmenee yhteiskunnassa, jotka ovat eriytyneet toisille vastakkaisiin yhteiskuntaluokkiin. Ihmisen ollessa mekaanisesti osa yhteiskuntaluokkaansa hän vieraantuu ihmisyydestään. Kapitalistisessa tuotantotavassa työläinen menettää määräysvallan elämästään ja kohtalostaan, kun hänellä ei ole enää oikeutta suunnitella omia toimiaan. Työläinen ei ole enää oman toimintansa ohjaaja, hän ei määritä suhteitaan toisiin ihmisiin. Myös hänen suhteensa oman työnsä tuloksena syntyneisiin tuotteisiin ja palveluihin on ulkoinen. Työläinen on taloudellisena oliona edelleen autonominen ja itseään todelliseksi tekevä ihminen, mutta hänen toimiaan suuntaa laadullisesti ja niiden päämäärän kannalta tuotantovälineet omistavan luokan intressi. Tämän intressin mukaisesti työläinen on lisäarvon maksimoinnin materiaalia alati tiukentuvan kilpailun puitteissa.

Marx siirsi hegeliläisen dialektiikan ideoiden tasolta materiaaliselle tasolle formalisoimalla ja kontekstualisoimalla teollisen yhteiskunnan työnjaon tuottamaa vieraantumista. Ihmiset alkoivat virrata toimeentulon perässä kaupunkeihin, joissa he yrittivät myydä työvoimansa tehtaanomistajille. Jos tehtaanomistajat ostivat työläisten työvoiman, he samalla anastivat itselleen määräysvallan siihen, mitä ja miten tuotettiin. Kuten minkä tahansa hyödykkeen tai tavaran, myös työn arvo oli jatkuvassa muutoksen tilassa heilahdellen ääripäiden välillä. Kun työläiset muutettiin koneiden jatkeeksi, he vieraantuivat itsestään, heidän yhteisölliset siteensä katkottiin ja he menettivät elämänsä hallinnan. Palkan maksajien ja markkinoita säätelevien voittoa maksivoivien toimijoiden välille

repsi railo, joka oli ylitsepääsemätön. Näiden kahden jättiläisen välissä oli työläinen, jonka asema oli rakenteellisesti haavoittuvin kapitalismin epävarmuustekijöille, ja tämän vuoksi työläisten omien intressien selkiyttäminen heidän itsensä toimesta oli miltei mahdotonta. Juuri tätä asetelmaa Marx pyrki selkiyttämään vieraantumisen dialektisella käsitteellä ja antoi näin yhteiskunnalliselle asetelmalle nimen. Vieraantumisen analyysi pohjaa *Pääoman* kapitalistisen poliittisen taloustieteen kritiikkiin, vaikka Marx ei enää *Pariisin käsikirjoitusten* jälkeen käyttänyt vieraantumisen käsitettä kuvaamaan erityisiä tuotannon ja yhteiskunnallisen hyvinvoinnin jakoon perustuvia heikkouksia.

Lähteet

- Buckland W. W. (2007 [1921]) *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, 3rd edn revised by P Stein. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engels, F. (1886). "Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie." Teoksessa Marx & Engels, *Werke*. Band 21. Berlin: Dietz Verlag. S. 259–307.
- Evans D. E. (1978) Alienation, mental illness and the partitioning of space. *Antipode* 1: 13–23.
- Faris R. E. L. (1934) Cultural isolation and the schizophrenic personality. *The American Journal of Sociology* 40(2): 155–64.
- Ladner G. B. (ed.) (1983) *Images and Ideas in the Middle Ages, Vol. II*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Marx, K. (1842) "Luther als Schiedsrichter zwischen Strauss und Feuerbach." Teoksessa Marx & Engels, *Werke*. Band 1. Berlin: Dietz Verlag. http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_026.htm [Viitattu: 9.11.2021]
- Moisio, Olli-Pekka (2011) "Ihminen, työ ja vieraantuminen. Karl Marxin Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844." *Tiede ja Edistys*, 1/2011, 19-32.
- Moisio, Olli-Pekka (2012) "Työn antropologia ja Karl Marx". *Niin & näin*, 1/2012, 77–83.
- Russell, B.A. (1991) Dimensions of alienation. Dissertation, Columbia Pacific University. <https://studylib.net/doc/7401246/dimensions-of-alienation> [Viitattu: 9.11.2021]
- Smith, Adam. (2007 [1776]) *Wealth of Nations*. Hampshire: Harrimann House.
- Sommer, R. & Hall, R. (1958). "Alienation and mental illness." *American Sociological Review* 32(4): 418–420.